

STRESZCZENIE

Weronika Girys-Czagowiec

Literatura w cieniu historii. Stanisław Rembek – życie i twórczość

Tematem pracy jest analiza twórczości Stanisława Rembeka (6.07.1901, Łódź – 21.03.1985, Warszawa) w kontekście jej związków z historią.

Zasadnicza część twórczości Rembeka poświęcona jest szeroko rozumianej historii, która stanowiła dla pisarza główne źródło inspiracji twórczych. Zainteresowania pisarza obejmowały różne momenty z przeszłości Polski, łącznie z odległymi dziejami państwa, czego dowodzi początek powieści o Mieszku I i artykuł poświęcony władcy państwa Polan. Tematem swoich utworów uczynił Rembek również początki konfederacji barskiej, powstanie listopadowe, powstanie styczniowe oraz historię, która tworzyła się na jego oczach – wojnę polsko-bolszewicką, II wojnę światową i powstanie warszawskie.

Celem pracy było zbadanie z jednej strony, na ile utwory pisarza osadzone są w historii, której był naocznym świadkiem, z drugiej zaś, w jakim stopniu w swojej twórczości odnosił się do odległej przeszłości i jakie wątki interesowały go szczególnie. Kolejny cel stanowiła analiza obrazu historii, wyłaniającego się z dzienników, powieści, opowiadań, tekstów publicystycznych Rembeka, także tych nieopublikowanych, i odpowiedź na pytania, jakie były źródła takiego, a nie innego oglądu historii, jakie prawa rządzące historią pisarz ukazał w swych utworach, jak postrzegał rolę jednostki w dziejach, jak pokazywał człowieka i jego wybory w obliczu wyzwań historii. Moim zamierzeniem było również zbadanie, czy koncepcja historiozoficzna Rembeka stanowi pewną ciągłość i czy jej elementy można wskazać w kolejnych utworach.

Odpowiedź na pytanie o źródła właściwego Rembekowi spojrzenia na historię przyniosły lektura jego dzienników oraz analiza biografii pisarza. Istotny wpływ na kształtowanie się światopoglądu pisarza i jego koncepcji historiozoficznej miały tradycja rodzinna oraz wychowanie w duchu patriotycznym. Ważnym czynnikiem była także lektura utworów doby romantyzmu, akcentujących tyrtejską ideę walki za ojczyznę, nawet za cenę najwyższego poświęcenia. Świadomość Rembeka kształtowała się również pod wpływem wspomnianych wyżej wydarzeń historycznych, których był świadkiem i uczestnikiem. Osobiste doświadczenia w znaczący sposób wyznaczyły obszar zainteresowań literackich pisarza. Istotny jest także fakt,

że czas dojrzewania Rembeka przypadł na lata wyznaczające szczególne doświadczenie generacyjne, jakim była walka o wolność ojczyzny i powstanie niepodległej Polski.

Analiza twórczości Rembeka prowadzi do wniosku, że historia w jego utworach nie jest jedynie tłem ukazywanych zdarzeń, lecz stanowi złożony mechanizm, w który wplecione zostają ludzkie losy, zarówno jednostek, jak i całego narodu. Ukazując swoich bohaterów w sytuacjach, w których muszą oni dokonywać wyborów, Rembek bada prawa rządzące historią i próbuje wskazać, w jaki sposób jednostka może określić w niej swoje miejsce.

Wyłaniający się z utworów Rembeka świat to miejsce odwiecznego ścierania się ze sobą sił dobra i zła. W tej walce każdy ma do odegrania swoją rolę, nawet jeśli nie dostrzega w niej sensu, nie widzi związku własnych, jednostkowych działań z dziejami narodu. W świetle twórczości pisarza człowiek powinien wierzyć, że owa tocząca się na kolejnych etapach walka, wpływająca na rozwój świata, ostatecznie zakończy się zwycięstwem dobra, mimo iż nierzadko doświadcza on brutalności historii i poczucia bezsensu rozgrywających się zdarzeń. Rembek ukazuje też świat jako teatr dziejów, komedia, w której ludzie odgrywają swoje role. Z drugiej strony staje się on teatrem marionetek, przez co zaakcentowane zostają poczucie kruchości i niepewności ludzkiego bytowania, a także marność ludzkich działań. Człowiek jako aktor odgrywa wyuczoną, narzuconą mu rolę, jako marionetka okazuje się Bożym igrzyskiem, igraszką dla potężnej siły wyższej, drwiącej z jego daremnych poczynań, prób samodzielnego działania. Ta wizja, bogata w kontekst kulturowy, pozostaje w sprzeczności z Rembekowską koncepcją programu, który jednostka musi zrealizować w procesie walki o zwycięstwo dobra nad światem.

Charakterystyczne dla pisarza jest ukazywanie spraw przegranych w polskiej historii, zarówno aktualnej dla niego, jak i tej odległej. Jego utwory łączy ten sam szczególny rys – zostają w nich pokazane nie triumfy, zwycięstwa, lecz porażki. Wpisując takie obrazy w swoją twórczość, Rembek nie analizuje przyczyn klęski, lecz podkreśla ich wymiar symboliczny, między innymi poprzez intertekstualne nawiązania do innych tekstów kultury, takich jak twórczość Henryka Sienkiewicza, Stefana Żeromskiego, Artura Grottgera czy Maksymiliana Gierzyńskiego.

Pisarz akcentuje rolę jednostki w historii, wskazując, że każdy może mieć wpływ na dzieje zbiorowości – zarówno wielki wódz, jak i zwykły człowiek. To właśnie zwykłych ludzi jest w

jego utworach najczęściej – szeregowych powstańców, żołnierzy, mieszkańców miast, a jednostkowa historia każdego z nich splata się z historią pozostałych i wpływa na dzieje całego narodu.

Wiele miejsca w swoich utworach Rembek poświęca obrazom wojny, będącej również jego udziałem. Jako pisarz i żołnierz ją w sposób realistyczny, pozbawiony patosu, oddając warunki życia w nieustannym poczuciu zagrożenia śmiercią. Przedstawia wojnę jako piekło, walkę nieludzkich maszyn, którym obce są uczucia i emocje. Człowiek zostaje pokazany jako niewolnik groźnej i potężnej maszyny, zależny od niej, związany z nią na śmierć i życie. Choć jest jej twórcą, przestaje ona podlegać jego kontroli, budząc lęk przed bezosobową śmiercią.

Właściwością twórczości Rembeka jest to, że nie pokazuje on stereotypowego podziału na postaci na dobre i złe. Obraz wroga w jego twórczości jest w związku z tym nieoczywisty, złożony, odbiegający od schematycznych wyobrażeń. Zdrajcy i kolaboranci pojawiają się wśród Polaków w utworach o powstaniu styczniowym, powieściach o wojnie 1920 roku i II wojnie światowej. Pisarz ma świadomość, że różne są ludzkie charaktery i postawy, zwłaszcza w sytuacjach granicznych, kiedy człowiek zostaje wystawiony na najcięższą próbę. Z tej próby nie wszyscy bohaterowie Rembeka wychodzą zwycięsko. Dla niektórych zaś bohaterów uwikłanych w historię jedynym rozwiązaniem okazuje się odebranie sobie życia.

Bohaterowie Rembeka nierzadko ponoszą śmierć, ale nie jest ona daremna. Sens nadaje jej to, że przyczynia się do realizowania sprawy narodowej – dzięki tytułowej przekazanej sztafecie z jednej z gawęd styczniowych idea walki o wyzwolenie przechodzi dalej: w myśl utworu przejmą ją kolejne pokolenia. Taką samą funkcję spełnia szabla z powieści o Józefie Wybickim, symbolizująca tradycję walk niepodległościowych.

Z analizy twórczości Rembeka wynika, że tożsamość jednostki kształtuje się przez całe jego życie w procesie konfrontacji z rzeczywistością i dokonywania wyborów, także najtrudniejszych. Człowiek na drodze samorozumienia, analizując wydarzenia ze swojego życia, nadaje im znaczenie, wiąże je z teraźniejszością i rzutuje na swą przyszłość. Odkrywa w ten sposób sens własnej egzystencji i określa swoją pozycję w świecie, dopełniając niejako ów niedokończony projekt własnej tożsamości.

M. Gimp-Czajkowski